

بررسی پیامدهای انتظامی و اقتصادی چک پول

دکتر محمد خوش‌چهره^۱
سرهنک ستاد عبدالله هندیانی^۲

تاریخ دریافت: ۸۶/۷/۳۰
تاریخ پذیرش: ۸۷/۲/۲۷

چکیده

بشر می‌کوشد تا در معاملات برای انتقال ارزش مبادله‌ای خالص خود از ابزارهای سریع مطمئن و کم هزینه استفاده کند. جایگزین‌های مورد استفاده از جمله چک، یکی از این وسایل که در آینده تکامل بیشتری خواهند یافت. به همین علت چک پول از این نظر که امروزه در معرض انواع تخلفات مانند جعل سرعت، وسیله پرداخت در کلاهبرداری و سوءاستفاده از آن در جرائم دیگر از جنبه انتظامی و مشکلاتی مانند تورم، نقدینگی، تضمین پرداخت و رسوبات آن از جنبه اقتصادی قرار گرفته است از اهمیت خاصی برخوردار است. نوع تحقیق انجام شده کاربردی و روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است و به همین دلیل پژوهش حاضر فاقد فرضیه است لکن سؤالات تحقیق عبارت است از: ۱ - پیامدهای اقتصادی - انتظامی استفاده از چک پول چیست؟ ۲ - چه پیامدهای سوء اقتصادی در استفاده از چک پول وجود دارد؟ ۳ - برجسته‌ترین پیامد انتظامی ناشی از چک پول چیست؟ ۴ - نقش چک پول در وقوع جرائم انتظامی چگونه است؟

جامعه آماری این تحقیق متشکل از ۴۰ نفر از دو گروه متخصصان و کارشناسان (۲۰ نفر از انتظامی و ۲۰ نفر از اقتصادی) است. پس از جمع‌بندی اجمالی، دستاوردهای تحقیق بیانگر این مهم است که چک پول به رغم مؤثر بودن در تسهیل معاملات، دارای پیامدهای سوئی در هر دو بخش انتظامی - اقتصادی است که به منظور کاهش، در فصل‌نهایی پیشنهادها لازم ارائه شده است.

نتایج این پژوهش در بهره‌گیری از فناوری پیشرفته از قبیل کارت‌های اعتباری پرداخت و پول الکترونیکی از یک سو و ایجاد بانک بانک متمرکز چک پول، تجزیه و تحلیل رسوب آن، استفاده از یک نوع چک پول، آموزش همگانی و تصویب قوانین جدید از سوی دیگر است.

کلید واژه‌ها

چک پول / Traveller's cheque / جعل / Forgery / جرم / Crime / کلاهبرداری / Fraud / پول / Money.

مقدمه

جامعه امروزی در طی مراحل مختلف از ابتدای شکل‌گیری اغلب با مسائل جدیدی روبه‌رو بوده که همواره با ایجاد پدیده جدید نظم و آسایش عمومی مردم نیز به نوعی مورد تهدید واقع شده است. سوءاستفاده مجرمان از انواع پدیده‌ها به منظور تحصیل اموال مردم و ایجاد ضرر به امنیت فردی و اجتماعی نیز از جمله مواردی است که قانونگذار را موظف به تصویب قوانین جدیدی در خصوص حفظ ارزش‌ها و تضمین سلامت زندگی اجتماعی و جلوگیری از افزایش روند سوءاستفاده از آنها کرده است.

این قوانین پس از تصویب و اجرا مورد احترام قشر بزرگی از آحاد جامعه قرار می‌گیرد. با وجود این درصد کمی از مردم هم در مقابل قانون قد علم می‌کنند و در خلاف جهت اکثریت، به منظور حصول منافع شخصی خود این قوانین را رعایت نکرده و از این منظر به عنوان مجرمانی تلقی می‌شوند که سعی و تلاش وافری برای فرار از چنگال عدالت به عمل می‌آورند.

از آنجا که امروزه چک پول خود نقش پول را در جامعه ایفا می‌کند و استفاده از چک پول جدید به نام ایران چک در حال حاضر فقط در قطع‌های پانصد هزار، یک میلیون ریال و دو میلیون ریال رایج است، جاعلان بلافاصله با بهره‌گیری از امکانات موجود نسبت به ارائه موارد جعلی آن اقدام و نگارنده در مدت کمتر از یک هفته شاهد تشکیل پرونده مقدماتی در خصوص جعل ایران چک بوده و این بیانگر آن است که اولاً شناسایی بسترهای وقوع جرائم مرتبط با چک‌پول و سرقت آن تاکنون صورت نپذیرفته و ثانیاً زمینه‌هایی که بتواند آسیب‌پذیری‌های چک پول را کاهش دهد احصا نشده است.

بیان مسئله

چک پول از منظر مدیریت پولی خود، یک نوع پول است که می‌تواند آثاری به همراه داشته باشد. انتشار چک پول در سیستم بانکی کشور موجب شده تا حمل و نقل وجه نقد پول توسط مردم جلوگیری و انجام معاملات تجاری از سرعت بیشتری برخوردار شود لکن به علت افزایش حجم پولی، از این طریق عوارض منفی ایجاد شده که از آن جمله می‌توان به سوءاستفاده‌های مختلف از چک پول اشاره کرد، به طوری که این سنداقتباری خود باعث بروز عوارض در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و حتی انتظامی

شده است.

اختصاص وقت قابل توجه عوامل انتظامی و قضایی که برای پیگیری پرونده‌های متشکله سارقان یا جاعلان صرف می‌شود، سبب شده تا دلیل عدم توجه به پیامدهای ایجاد شده، زمینه بروز مشکلات جدیدی فراهم شود. عدم توجه سیستم بانکی به کارشناسی پیامدهای اقتصادی - انتظامی چک پول و میزان تأثیر و نحوه استفاده از این ابزار جایگزین پول نقد براساس دستورالعمل‌های مصوب بانک مرکزی از جمله مطالب قابل اهمیت بیان مسئله است.

سوالات تحقیق

به منظور روشن شدن جهت تحقیق، سؤال اصلی مطرح شده در این تحقیق عبارت است از:

پیامدهای انتظامی استفاده از چک پول چیست؟

سوالات فرعی در این تحقیق نیز به شرح زیر است:

برجسته‌ترین پیامد ناشی از چک پول در بخش انتظامی چیست؟

نقش چک پول در وقوع جرایم چگونه است؟

اهمیت موضوع

استفاده از چک پول به عنوان یکی از جایگزین‌های اسکناس و مسکوکات به جهت دارا بودن مبالغ بالا، کم حجم بودن و سرعت در انجام معاملات به عنوان یک امر متداول در جامعه شده است که نظر به تورم موجود در جامعه و لزوم ارائه کلان در معاملات، رغبت آحاد مردم در استفاده از چک پول بیشتر شده است. از سویی با توجه به افزایش میزان استفاده از این سند و وجود آسیب‌پذیری‌هایی که در به‌کارگیری از آن وجود دارد، زمینه استفاده شگردهای جدید در ارتکاب جرائم فراهم شده، که وقوع این جرائم از منظرهای مختلف قابل طرح است.

اهداف تحقیق

هدف اصلی تحقیق، شناسایی پیامدهای اقتصادی و انتظامی چک پول است که با این اقدام می‌توان در راستای تحقیق، نتایج اهداف فرعی زیر را نیز حاصل کرد:

- شناخت پیامدهای اقتصادی چک پول؛

- تعیین تبعات انتظامی چک پول؛
- توصیف نقش چک پول در وقوع جرایم.

فرضیات تحقیق

نظر به اینکه این تحقیق توصیفی - تحلیلی است، فرضیه‌ای برای آن در نظر گرفته نشده است.

نوع و روش تحقیق

از نظر روش و ماهیت تحقیق توصیفی - تحلیلی است که در آن شناسایی پیامدهای اقتصادی و انتظامی چک پول با تصویرسازی آنچه هست، تشریح و تبیین می‌شود و دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. از نظر نوع تحقیق نیز کاربردی است.

پیشینه تحقیق

با بررسی به عمل آمده در اسناد و مدارک موجود در دافوس ناجا، مراکز تحقیقاتی و پژوهشی و وزارت علوم و پایگاه اطلاع رسانی پایان نامه‌ها و بانک اطلاعاتی کتابخانه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تاکنون هیچ تحقیقی در خصوص پیامدهای ناشی از چک پول به دست نیامده است.

ادبیات نظری تحقیق

تعریف پول بر پایه قانون

پول امروزی (اسکناس و مسکوک) به لحاظ اینکه حکومت برای آن ارزش و اعتباری ایجاد کرده پول معتبری است که اعتبار آن از طریق قانون ایجاد شده است.

تعریف پول با اتکا به مصادیق پول

دکتر علی اکبر مدنی می‌گوید: پول عبارت از چیزی است که دارای قدرت خرید با پرداخت باشد؛ به عبارت دیگر، پول مالکیتی است مورد قبول همه که قابلیت انتقال سریع را داراست.

تعریف پول بر مبنای وظایف پول

در اقتصاد کلاسیک پول یک وظیفه داشته است و آن قرار گرفتن به عنوان واسطه مبادله بود. کینز وظیفه دیگری نیز برای پول قائل شد که آن نخیره ارزش بودن پول بود. از دیدگاه وی تقاضا برای پول شامل سه عامل به شرح زیر بود (یوسفی، ۱۳۷۵):

- تقاضای معاملاتی برای انجام معاملات؛
- تقاضای احتیاطی برای موقع ضروری چون بیماری، ازدواج و غیره؛
- تقاضای سفته بازی، احتکار و کنز.

تعریف پول بر پایه معیار مقبولیت عام برای وسیله مبادله شدن

فیشر معتقد است که هر گونه حق مالکیتی را که مورد قبول عموم در مبادلات قرار گیرد می‌توان پول نامید. این تعریف بر اساس میزان مقبولیت عموم در خصوص مبادلات در نظر گرفته می‌شود.

ملاحظات در مورد خاصیت‌های پول

پیدایش پول به دلیل نیازهای اقتصادی بشر بوده است و تجربه‌نشان داده است که مبادلات پایاپای کارآیی ندارد. از طرفی بررسی مختصر مکاتب اقتصادی نیز نشان داده است که در تمام مکاتب، پول به نوعی مطرح بوده است. با این اوصاف باید دید که چه ویژگی‌هایی وجود دارد که به پول کارآیی می‌دهد. در زیر فهرستی از این ویژگی‌ها آورده شده است:

- قابل تقسیم بودن؛
- تناسب و همزمانی با نیازهای دو طرف معامله؛
- بی‌نیازی طرفین معامله به دانستن نسبت‌های بسیار زیاد معامله؛
- محدود بودن هزینه حمل و نقل کالا؛
- فساد ناپذیری.

پول کالایی

پس از خارج شدن زندگی بشر از شکل «خود معیشتی» و ایجاد فعالیت‌های اقتصادی و تنوع در تولیدات جامعه، کالاهای مختلف ارزش خاص خود را پیدا می‌کنند و به مرور طیف ناهمگون و ناهمسانی از ارزش‌های مختلف انواع کالاها ایجاد می‌شود (فراهانی،

برای همسان‌سازی انواع ارزش‌های اقتصادی باید معیار و مقیاسی به وجود آید که بتواند به راحتی مقایسه شود و تعیین مقدار ارزش‌ها مختلف اقتصادی را با آن انجام دهند. این معیار به عنوان ذخیره‌کننده ارزش‌ها اقتصادی پذیرفته می‌شود و می‌تواند به عنوان واسطه در مبادلات وارد شود (همان منبع: ۵۰). پول در این مرحله دارای دو نوع ارزش به شرح زیر بوده است:

۱- ارزش استفاده‌ای

منظور از این ارزش، فایده‌ای است که پول و جایگزین‌های آن واجد آن بوده‌اند. مثال خاص استفاده از طلا به عنوان زینت در کنار استفاده از آن به عنوان واسطه مبادله است.

۲- ارزش مبادله‌ای

در این حالت، ارزش سایر کالاها و خدمات با استفاده از واحد واسطه مبادله معین می‌شود.

پول فلزی

برخی از مورخان مبداء پیدایش سکه را حدود هزار سال پیش از میلاد مسیح می‌دانند که در آن زمان این پول‌ها در هندوستان رواج داشته است. پول فلزی جایگزین پول کالایی باید از خصوصیات خاصی برخوردار باشد تا انجام مبادلات را آسان‌تر سازد (توتونچیان، ۱۳۷۵: ۵).

پول کاغذی

هر چند سابقه ایجاد اسکناس به مفهوم امروزی به اواسط قرن هفدهم باز می‌گردد، اما پول کاغذی تقریباً همان عمر کاغذ را دارد. نظام‌های پولی معاصر از گونه‌های مختلف پول با امکانات پرداخت متفاوت تشکیل یافته است. نسبت‌ها و روابط بین شکل‌های گوناگون پول، ساختار نظام پولی را تشکیل می‌دهد. ساختار نظام پولی هر کشور به نهادهای پولی نظام حقوقی در گردش و عادت‌های مردم در پرداخت بستگی دارد. در حال حاضر تمام نظام پولی شامل پول فلزی، اسکناس و پول تحریری است (یوسفی، ۱۳۷۷: ۳۰ و ۳۱).

پول الکترونیکی

پول الکترونیکی به عنوان جدیدترین نسل پول است که با پیشرفت فناوری اطلاعات، شکل داد و ستد نیز تغییر کرده است. با گسترش تجارت الکترونیک، پول نیز به عنوان وسیله پرداخت، دوره گذر خود را به سمت شکل جدید می‌گذراند (حسن‌زاده و کاظمی، بی‌تا). تجارت الکترونیک حداقل چهار نوع تأثیر بر بانکداری و بخش مالی داشته است. این تأثیرها عبارت‌اند از:

- ۱- بانکها و مؤسسات مالی از فناوری و عملیات تجاری الکترونیکی برای ارائه محصولات خود به مشتریان استفاده می‌کنند؛
- ۲- فرصت‌های تجاری جدید برای بانکها و مؤسسات مالی به منظور ارائه خدمات جدید برای پشتیبانی تجارت الکترونیکی به وجود آمده است؛
- ۳- نظام مالی بین‌المللی متحول شده است؛
- ۴- نقش بانک مرکزی در سیاست پولی تغییر یافته است.

تأثیرات جایگزین‌های پول نقد

نقدینگی

برخی از اقتصاددانان، بر وظیفه پول به عنوان یک وسیله مبادله تأکید می‌ورزند و ابزارهایی همچون سکه، اسکناس و سپرده‌های دیداری که انجام این وظیفه را به همراه دارند، مورد توجه قرار می‌دهند. به این مجموعه، پول در مفهوم محدود می‌گویند. در برابر این عده، گروهی دیگر گستره شمول پول را وسیع‌تر می‌دانند و آنرا شامل تمام سپرده‌های بانکی (نه تنها سپرده‌های دیداری در بانک‌های تجاری) می‌دانند.

اگر وظیفه مبادله مدنظر باشد، تنها اقلامی که به عنوان وسیله مبادله عمل می‌کنند در عرصه پول منظور می‌شود. اگر وظیفه ذخیره ارزش مورد توجه باشد، تعریف پول شامل تمام دارایی‌هایی که از نقدینگی بالایی برخوردار باشند، خواهد بود. نقدینگی یک دارایی بستگی به میزان سهولت خرید و فروش، هزینه ناشی از آن و ثبات و قابلیت پیش‌بینی قیمت را دارد. از این جهت می‌توان دارایی‌ها را با این سه عامل سنجید و آنها را بر حسب درجه نقدینگی رده‌بندی کرد (توتونچیان، ۱۳۷۵: ۱۴).

تورم

از حدود سه ده اخیر بیشتر کشورهای جهان این مسئله را یکی از مباحث اقتصادی مهم

خود می‌دانند و این امر سبب شده که عده‌ای قرن حاضر را قرن تورم بنامند (این نام در مورد کشورهای پیشرفته صنعتی که نرخ تورم را کنترل کرده‌اند، صدق نمی‌کند). گسترش این پدیده و توانایی دولت‌ها و مقامات تصمیم گیرنده در حل آن، سبب شده است که مباحث نظری زیادی در مورد آن شکل گیرد (همان منبع).

جرائم مرتبط با چک پول

جعل

جعل عبارت است از ساختن، گردانیدن، مبدل ساختن و وضع کردن، قرار دادن، آفریدن هر چیز ساختگی که در آن دعوی اصل کنند و هر چیزی که از کسی از پیش خود اختراع کند (دهخدا، ۱۳۷۷: ۵۷۳). جعل در لغت، کلمه‌ای عربی است و به معنای مختلفی بیان شده است که از جمله در خلقت کردن، ایجاد کردن، قرار دادن و گردانیدن، تصور کردن دگرگون کردن، پنداشتن، نامیدن و نسبت دادن است.

روش‌های جعل چک پول

به‌طور کلی برای جعل چک پول به سه طریق عمده می‌توان اشاره کرد که هر یک از این روش‌ها متناسب با نحوه انتخاب جاعلان با یکدیگر متفاوت بوده و هر روش استفاده از امکانات خاص و زمینه‌های مورد لزوم را به همراه دارد که با توجه به نتایج اخذ شده از پرونده‌های جعل پول می‌توان این روش‌ها را بدین شرح بیان داشت:

- جعل چک پول و چاپ با بهره‌گیری از فناوری رایانه‌ای؛

- تغییر ارقام چک پول اصیل و ساختن چک پول مجعول جدید؛

- به جریان انداختن چک پول باطل شده.

جعل چک پول با بهره‌گیری از فناوری رایانه‌ای

یکی از رایج‌ترین روش‌ها جعل چک پول و آماده کردن زمینه سوءاستفاده جاعلان، بهره‌گیری از چک پول اصیلی است که به‌نحوی در اختیار آنان قرار می‌گیرد (شخصاً با خرید از بانک‌ها یا با اخذ آن از شخص ثالث) و با استفاده از دستگاه‌های اسکن رایانه‌ای و تغییر اعداد شماره چک در روی رایانه و چاپ چک پول مجعول به تعداد مد نظر با چاپگرهای رنگی صورت می‌پذیرد. در این روش با تهیه کاغذهایی که زمینه لازم را برای چاپ چک پول مجعول، دارا باشند شرایطی فراهم می‌شود که پس از چاپ و پخش

آن از نظر نوع و قطر کاغذ نیز تشابهات لازم ملحوظ نظر واقع شود. در این روش به دو صورت در خصوص پخش چک پول مجعول اقدام می‌شود:

در شکل اول جاعل هر بار تعداد کمی از چک پول‌های مجعول را چاپ کرده و پس از خرج کردن آن با شگردهای مختلف در محل‌های گوناگونی که سوءظنی را ایجاد نکند اقدام به کسب اموال نامشروع می‌کند و در شکل دوم نیز تعداد قابل توجهی از چک پول‌های مجعول را تهیه و آنها را به قیمت‌های کمتری نسبت به قیمت واقعی و به صورت تعداد به اشخاص دیگری واگذار می‌کند و این عده خود به تناسب تعداد خرید نسبت به انتقال آنها به سایر نقاط و خرج کردن آن اقدام می‌کنند، که در این شرایط جاعل اصلی کمترین اثری از خود باقی نمی‌گذارد.

این‌گونه چک پول‌های مجعول فاقد هرگونه علائم و رمزهای به‌کار رفته مانند نمونه اصیل هستند لکن با توجه به کیفیت تجهیزات در اختیار و بهره‌گیری از کاغذهای مرغوب از نظر شکل ظاهری شباهت بسیاری زیادی را با چک پول اصیل دارا بوده که تنها امکان شناسایی و تعیین اصالت آن‌را باید با استفاده از نور ماوراء بنفش انجام داد که به دلیل در اختیار نداشتن این وسیله برای تمامی شهروندان، زمینه سوءاستفاده از این روش افزایش یافته است.

تغییر ارقام چک پول اصیل

یکی دیگر از روش‌های جعل چک پول را می‌توان در خصوص ایجاد تغییرات فیزیکی و شیمیایی دانست که بر روی چک پول اصیل ایجاد می‌شود. جاعل پس از در اختیار گرفتن چک پول به هر طریق که متصور باشد با به‌کارگیری مواد شیمیایی و ایجاد تغییر در ارقام حروفی و عددی چک پول، آن‌را افزایش رقم داده و اقدام به ساختن چک پول مجعول جدیدی می‌کند که از نظر ارزش ۱۰ برابر قبل آن است.

این تغییر در گذشته (قبل از صدور ایران چک‌های بانک مرکزی) اغلب در خصوص چک پول‌هایی با ارزش دویست هزار ریال بود که با حذف مبلغ حروفی دویست، آن را به دویست میلیون ریال تبدیل و با گذاردن یک صفر به انتهای مبلغ عددی نسبت به تهیه یک چک پول مجعول به ارزش غیر واقعی دویست میلیون ریال اقدام کرده و پس از ارائه آن به افراد جهت خرید اقلام، به دلیل دقت بسیار زیاد به‌کار رفته در هنگام جعل از یک سو و انجام آزمایش توسط تحویل گیرنده چک پول (حتی با اشعه نور ماوراء بنفش) از سوی دیگر با توجه به اصیل بودن کاغذ آن و داشتن کلیه رمزاها، هیچ‌گونه انتظار مجعول بودن را

نداشته و با قبول آن و ارائه به بانک جهت وصول متوجه تغییر رقم می‌شود. این اقدام اغلب در خصوص چکهایی صورت می‌پذیرفت که از نظر رنگ و اندازه در قطع‌های دوست‌هزار ریالی و دومیلیون ریالی به صورت یکسان توسط بانک چاپ و در اختیار مشتریان قرار می‌گرفت، لکن نظر به تنوع زیاد چاپ چک پول سبب شده بود تا امکان ثبت و ضبط رنگ‌ها و قطع‌های بانک‌های گوناگون برای استفاده کننده میسر نباشد، لذا جاعلان از این مطلب سوءاستفاده کرده و با این روش سعی در جعل ارقام یک چک پول اصیل می‌کردند. شایان ذکر است که در این روش تنها به تغییر ارقام حروف فارسی درج شده در چک پول اقدام کرده و از تغییر مبلغ درج شده حروفی انگلیسی خودداری می‌کردند. نظر به اینکه تحویل گیرندگان این گونه پول‌ها به دلیل عدم آشنایی با زبان انگلیسی اقدام به بررسی حروف انگلیسی درج شده روی آن‌را نمی‌کردند. لذا تغییری در این بخش از چک پول تغییر صورت نمی‌پذیرفت.

به جریان انداختن چک پول باطل شده

امکان جعل این نوع چک پول توسط افراد عادی جامعه متصور نیست و اغلب با سوءاستفاده از موقعیت شغلی، توسط افرادی که دسترسی به اسناد بایگانی شده چک‌پول‌های باطل شده را دارند انجام می‌پذیرد.

در چک‌پول‌های سابق، هر چک‌پول بر اساس شرایط قانونی ابلاغ شده، پس از تحویل به خریدار باید در حضور متصدی بانک امضا و هنگام واگذاری نیز امضای دوم آن درج می‌شد که فرد ثالث دیگر امکان واگذاری این چک پول را به دیگری نداشته و ملزم می‌شد آن‌را به بانک برای وصول ارائه تا پس از ابطال آن، مواردی وجود داشته است که بایگان با داشتن چک پول باطل شده (که هنگام پرداخت در بانک سوراخ شده) با فرصت زیاد آن‌را بازسازی و با استفاده از مواد شیمیایی و تغییرات فیزیکی دوباره شکل و هویتی اصیل به آن داده و دوباره به جریان انداخته است.

تعریف چک

در خصوص ریشه لغوی چک اختلاف نظر وجود دارد، برخی از نویسندگان با توجه به استعمال لغت از سوی شعرا و ادبا آن‌را دارای ریشه فارسی دانسته که از ایران به هندوستان، سپس به اروپا رفته است، لذا در منابع فارسی آمده است چک کلمه‌ای فارسی به معنی نوشته‌ای که به وسیله آن از پولی که در بانک دارند مبلغی دریافت

داشته یا به کسی حواله دهند (قدیری اصل، ۱۳۷۹: ۹۸). برخی آنرا از فعل انگلیسی Check دانسته‌اند که در این صورت چک دارای معانی زیر است:

- ۱ - جلوگیری از چیزی یا کاری، منع کردن، رسیدگی کردن، مقابله کردن؛
- ۲ - جلوگیری، منع، تطبیق، مقابله، یا بلیط یا چیز دیگری که در برابر سپردن اسباب به سپارنده دهند؛

۳ - مکث کردن.

برخی دیگر نیز آنرا کلمه فرانسوی Cheque دانسته که به معنای حواله و برات است که از فرهنگ فرانسه وارد شده است.

در اصطلاح حقوقی ماده ۳۱۰ قانون تجارت در تعریف چک مقرر می‌دارد: «نوشته‌ای که به موجب آن صادر کننده وجوهی را که نزد محال علیه دارد کلاً یا در مواردی مسترد یا به دیگری واگذار کند.»

انواع چک

سه نوع از چک‌هایی که در کشورهای مختلف استفاده از آنها مرسوم است عبارت‌اند از:

- چک تأیید شده؛

- چک بسته؛

- چک مسافرتی.

چک‌های مورد استفاده در ایران نیز عبارت‌اند از:

۱. چک عادی

۲. چک‌های خاص، که شامل موارد زیر است:

الف - چک تضمین شده: در قانون جدید صدور چک، اصلاحی ۱۳۷۲/۸/۲۳، چک تضمینی چنین تعریف شده است: چک تضمین شده، چکی است که توسط بانک به‌عهد همان بانک به درخواست مشتری صادر و پرداخت وجه آن توسط بانک تضمین می‌شود. این نوع چک در واقع یک چک بانکی است، نه چکی که بانک آنرا تضمین می‌کند.

ب - چک تضمینی بانک ملی: این نوع امروزه توسط همه بانک‌ها صادر می‌شود و خاص بانک ملی نیست.

ج - چک تأیید شده

بررسی انواع چک‌های بانکی

بانک‌ها در خصوص چگونگی ثبت و ابطال و نگهداری حساب مربوطه به انواع چک‌های بانکی، دستورالعمل‌های واحد و یکسانی ندارند و به همین علت استفاده از این نوع چک‌ها به صورت همزمان در کلیه بانک‌ها آغاز نشده است. اطلاعات به دست آمده در مورد هر یک از بانک‌ها در زیر آورده شده است:

نوع و روش تحقیق

در این پژوهش نیز پیامدهای اقتصادی - انتظامی چک پول با تشریح و تبیین وضعیت موجود و دلایل چگونگی و چرایی این پیامدها مورد بررسی و در ضمن از روش دلفی به منظور جمع‌آوری اطلاعات استفاده شده است (توتونچیان، ۱۳۷۵: ۲۹).

جامعه آماری

جامعه آماری انتخاب شده شامل افراد متخصص در هر دو زمینه فوق‌الذکر بوده است. این افراد دارای حداقل مدرک تحصیلی لیسانس، جایگاه خدمتی حداقل سرهنگی در جامعه متخصصان انتظامی و حداقل رتبه ۱۶ در متخصصان اقتصادی، داشتن سابقه حداقل ۱۵ سال خدمت در کشف جرایم در جامعه انتظامی و حداقل ۷ سال در بانک مرکزی شاغل بودن آنان در هر دو بخش مدنظر بوده است و بر اساس استعمال متخصصان واجد شرایط در جامعه آماری در ناجا ۲۰ نفر و در سیستم بانک مرکزی ۳۰ نفر بوده که به صورت کتبی از سوی هر دو بخش اعلام شده است (سابقه پیوست است). تمام ۵۰ نفر متخصصان اعلام شده به عنوان جامعه آماری محسوب که به صورت کل شماری مورد نظر سنجی قرار می‌گیرد و نظر به اینکه این افراد سوابق علمی و عملی لازم را در خصوص موضوع پژوهش دارا می‌باشند، لذا هر یک از افراد جامعه آماری دارای مشروعیت و مقبولیت لازم در امر اعلام نظرات تخصصی خود هستند.

تعریف عملیاتی متغیرها

جعل: جعل و تزویر عبارت‌اند از ساختن نوشته یا سند یا ساختن مهر و امضاء اشخاص رسمی و غیر رسمی خراشیدن یا تراشیدن قلم بردن یا الحاق یا محو یا اثبات یا سیاه کردن یا تقدیم یا تأخیر سند به تاریخ حقیقی یا الصاق نوشته‌ای به نوشته دیگر یا به کار بردن مهر دیگری بدون اجازه صاحب آن و نظایر اینها به قصد تقلب (اسکینی، ۱۳۷۷).

جرم: به هر فعل یا ترک فعلی که در قانون برای آن مجازات تعیین کرده باشد، جرم گویند (سلیمان پور، ۱۳۴۱: ۱۰).

کلاهبرداری: بردن مال غیر به وسیله توسل به حیله و فریب (حیبزاده، ۱۳۷۴: ۷۲).

سرقت: ربودن مال دیگری را سرقت گویند (صبوری، ۱۳۷۸: ۱۷۰).
چک مسافرتی: چکی است که در زمان مسافرت به جای پول استفاده قرار می‌گیرد.

چک پول: چکی است که توسط بانک صادر و وجه آن در هر یک از شعب آن بانک یا توسط نمایندگان کارگزاران آن پرداخت می‌شود (رضوی صدر، بی‌تا).
سفته: سندی است که به موجب آن امضاکننده تعهد می‌کند مبلغی را در موعد معینی یا عندالمطالبه در وجه حامل یا شخص معینی یا به حواله کرد آن شخص کارسازی کند.

نقدینگی: مجموع پول و شبه پول به علاوه اسناد خزانه، اسناد پستی منتشر شده توسط پست (در برخی از کشورها یا صندوق‌های مشابه) اسناد خزانه، برخی اوراق بهادار و جایگزین‌های دارایی یا پولی و مالی که در بورس خرید و فروش نمی‌شوند و نوعی دفترچه‌های پس‌انداز خاص را نقدینگی می‌گویند (توتونچیان، ۱۳۷۵: ۴۰۴).

تورم: عبارت است از کاهش ارزش پول در خارج از کشور که به وسیله نرخ اسعار مختلف و قیمت طلا اندازه‌گیری شود (نبوی رضوی، ۱۳۷۶).

روش و ابزار جمع‌آوری اطلاعات

در خصوص تدوین ادبیات موضوع و مباحث نظری از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است که مطالعه متون، مقالات، کتب، و منابع مربوط به پول، اسناد بانکی و پیامدهای ناشی از آن، بهره‌گیری از روش فیش‌برداری و استفاده از سایت‌های اینترنتی معمول شده است. در خصوص اقدام میدانی نیز علاوه بر مصاحبه‌های حضوری، اخذ نظریات متخصصان توسط پرسشنامه انجام پذیرفته است.

پایایی و روایی

به منظور تعیین میزان اعتبار و پایایی پرسشنامه‌های تهیه شده، ابتدا یک آزمون مقدماتی انجام و تعداد ۱۵ پرسشنامه بین کارشناسان و صاحب‌نظران توزیع و جمع‌آوری شد. داده‌های به‌دست آمده با بهره‌گیری از آزمون آلفای کرونباخ تجزیه

و تحلیل شد و نتایج به دست آمده از آزمون انجام شده بیانگر اعتباری به میزان ۰/۷۶ برای پرسشنامه‌های انتظامی و ۰/۸۳ برای پرسشنامه‌های اقتصادی است.

روش‌های آماری و تجزیه و تحلیل داده‌ها

آزمون‌های مورد بررسی در آمار استنباطی به شرح زیر بوده است.

- آزمون نسبت (باینومیال)؛

- آزمون تحلیل واریانس فریدمن.

بررسی نتایج آزمون

الف - بخش انتظامی

- ۱- نقش چک پول در وقوع این جرایم به شرح زیر اولویت بندی شده است:
  - ایجاد ضرر مالی و متضرر شدن آحاد جامعه؛
  - تضییع وقت عوامل انتظامی و قضایی؛
  - سهولت جعل و سوءاستفاده از چک پول؛
  - ایجاد سابقه سوءکیفری برای استفاده کنندگان ناآگاه؛
  - عدم تسلط و آگاهی مردم در تشخیص چک پول به دلیل تنوع آن؛
  - بالا بودن ضریب ایمنی چک پول‌های مورد استفاده؛
  - زمینه ساز بودن جرایم دیگر؛
  - عدم دسترسی مردم در ساعات غیر اداری به مرکز برای بررسی چک پول؛
  - استهلاک امکانات و اموال دولتی؛
  - فقدان اعتماد و سرگردانی مردم در قبول یا عدم قبول چک پول.

۲- نقش تنوع چک پول در وقوع جرایم مرتبط

- تنوع، باعث کاهش آگاهی مردم می‌شود؛
- ضریب امنیتی در هر مورد متفاوت است؛
- تنوع، میزان استفاده از چک پول را افزایش می‌دهد.

۳- میزان سوءاستفاده از چک پول

- خرج کردن چک پول مجعول و خرید اموال؛
- جعل چک پول؛
- جعل مدارک هویتی برای قبول چک پول مسروقه؛

- سرقت چک پول؛

- کیف قاپی؛

- بازسازی و ترمیم چک پول اصیل پرداخت شده.

۴- اولویت‌های ایمنی در جلوگیری از جعل چک پول است

- استفاده از آخرین روش‌های چاپ و افزایش ضریب ایمنی؛

- حذف چک پول از سیستم بانکی؛

- دسترسی آسان مردم برای تشخیص اصالت یا عدم اصالت چک پول؛

- اصلاح محل درج ارقام چک پول به منظور جلوگیری از افزایش؛

- فرهنگ سازی و آموزش همگانی؛

- تصویب و اجرای مجازات‌های سنگین برای مجرمان مرتبط.

۵- پیامدهای چک پول

الف - مثبت

- آسان بودن در حمل و جابجایی؛

- تسهیل در معاملات؛

- حجم کم و ارزش زیاد نسبت به اسکناس؛

- کمک در شناسایی مجرمان استفاده کننده؛

- نظر مجرمان را به دلیل حجم پایین تر نسبت به اسکناس کمتر جلب می‌کند.

ب - منفی

- جعل چک پول و روند افزایشی آن؛

- ایجاد مشکلات انتظامی و قضایی در رسیدگی؛

- سرقت چک پول؛

- ابزاری قابل استفاده در پول‌شویی؛

- کاهش میزان کشف به دلیل استفاده افراد مختلف از چک پول.

۶- جایگزین‌های مناسب چک پول برای کاهش وقوع جرایم

- استفاده از کارت‌های اعتباری و پرداخت؛

- بهره‌گیری از پول الکترونیکی؛

- حذف چک پول از سیستم بانکی.

۷- اقدامات مقابله‌ای در خصوص جلوگیری از پیامدهای چک پول

- افزایش ضریب ایمنی؛
- بهره‌گیری از یک نوع چک پول و نظارت بر نمونه استفاده از آن؛
- فرهنگ سازی و آموزش همگانی؛
- ایجاد محدودیت استفاده و جلوگیری از گردش پول در خارج از دستورالعمل‌های صادره؛

- چاپ چک پول در اندازه‌های مختلف برای هر مبلغ؛
- ایجاد بانک اطلاعات متمرکز چک پول؛
- اقدام مقابله‌ای وجود ندارد.

۸- متداول‌ترین روش‌های جعل چک پول

- استفاده از رایانه و متعلقات آن؛
- استفاده از کپی رنگی؛
- چاپ در چاپخانه‌های غیر مجاز.

۹- جعل جایگزین‌های پول نقد

- اسناد بانکی؛
- کارت‌های پرداخت و اعتباری؛
- قبض انبار؛
- سفته؛
- برات؛

۱۰- جعل اسناد بانکی

- چک پول؛
- چک عادی؛
- چک بین بانکی؛
- چک تضمین شده؛
- سایر چک.

۱۱- اولویت سرقت وجه نقد و جایگزین‌های آن

- چک پول؛

- پول نقد؛

- چک عادی؛

- سفته؛

- برات .

ب - بررسی نتایج آزمون بخش اقتصادی

۱- پیامدهای مثبت

- سرعت در مبادلات و نقل و انتقال وجه نقد؛

- کاهش هزینه انتشار اسکناس؛

- کاهش میزان فرسودگی اسکناس؛

- ایجاد منابع برای بانک (قبل از تحویل به بانک)؛

- دارا بودن حجم کم و سریع معامله بودن؛

- رضایت مندی مشتری؛

- جایگزینی مطمئن پول؛

- در دسترس بودن آن؛

- قابلیت پیگیری قانونی؛

- کاهش حجم عملیات مرتبط بانکی؛

- خلق پول جدید؛

- تأمین نقدینگی مورد لزوم جامعه؛

- تأثیر گذار در تقلیل آمار سرقت؛

- داشتن ضرایب امنیتی بالا نسبت به بعضی از اسکناس‌ها.

۲- پیامدهای منفی

- امکان جعل، سرقت، سوءاستفاده یا مفقود شدن؛

- افزایش نقدینگی؛

- اثر تورمی آن (با توجه به افزایش نقدینگی)؛

- لزوم اطمینان از صحت آن در بانک‌ها؛

- استفاده ابزاری در پول شویی؛
  - پایین بودن ضریب اطمینان نسبت به اسکناس؛
  - بالابودن هزینه تمبر و چاپ؛
  - ایجاد جرایم اقتصادی؛
  - اثر روانی بر کاهش ارزش پول؛
  - افزایش حجم عملیات بانکی؛
  - کاربرد نداشتن در سطح اقشار کم درآمد؛
  - ضعف عدم تأمین وجوه کم با استفاده از چک پول.
- ۳- برجسته‌ترین پیامدهای ناشی از استفاده چک پول در بعد اقتصادی
- کاهش حجم انتشار اسکناس خلق پول؛
  - ایجاد منابع برای استفاده؛
  - حجم کم سرعت و نقل و انتقال زیاد نسبت به پول؛
  - کاهش مبادلات نقدی؛
  - سرعت بخشیدن در گردش نقدینگی؛
  - کاهش هزینه چاپ اسکناس؛
  - افزایش عرضه پول کاهش روانی ارزش پول رایج؛
  - تأمین نقدینگی در معاملات اقتصادی؛
  - جایگزینی پول در معاملات اقتصادی؛
  - سهولت انتقال وجوه، کاهش حجم اسکناس در جریان؛
  - افزایش حجم نقدینگی و تورم ناشی از آن.
- ۴- اولویت جایگزین‌های استفاده شده به‌جای وجه نقد و اعتبار آنها
- چک پول؛
  - کارت‌های اعتباری؛
  - ایران چک؛
  - شبه پول‌ها؛
  - پول الکترونیکی؛
  - چک‌های جاری.

۵- جرایم اقتصادی مرتبط با چک پول

- جعل؛
- سرقت؛
- پولشویی؛
- قاچاق کالا؛
- فرار از مالیات؛
- کلاهبرداری و تقلب.

ج - اقدامات در جهت ایمنی سازی چک پول

- افزایش شاخص‌های امنیتی در چاپ و نوع کاغذ مورد استفاده؛
- استفاده از میکرو پرینت؛
- اتصال شبکه‌ای بانک‌ها با یکدیگر؛
- ایجاد قابلیت کنترل الکترونیکی از طریق رایانه و تلفن برای تأیید اصالت؛
- استفاده از هولوگرام (نشانه) روی چک پول و افزایش قابلیت تشخیص برای استفاده‌کنندگان؛
- ملزم کردن قید نام و امضا هنگام دریافت چک پول از بانک؛
- امکان اعلام چک پول‌های مسروقه، مفقود و جعلی از طریق سیستم الکترونیکی؛
- تجهیزات بانک‌ها برای شناسایی چک‌های مجعول؛
- افزایش میزان مجازات‌های سنگین جاعلان چک پول؛
- با نام کردن چک پول‌های صادره و قابلیت واگذاری به یک فرد دیگر،
- فقدان قوانین و مقررات ناظر بر حقوق دارنده چک پول،
- انحصار غیر منطقی چاپ چک پول توسط سازمان تولید اسکناس و مسکوک و تنوع شکل و ویژگی آنها؛
- فقدان قوانین لازم در مورد چک‌های مسافرتی هنگام سرقت.

پیشنهادها

۱- راهکارهای بخش اقتصادی

الف - پیشنهادهای کوتاه مدت

- استفاده از دستگاه‌های چاپ فولادی برای تهیه چک پول؛

- تدوین دستورالعمل‌های یکسان در مورد انواع چک پول و نظارت بر اجرای آنها؛
- بهره‌گیری از ضرایب ایمنی بالاتر در چک پول؛
- جلوگیری از تبادل چک پول به طور غیر معمول و خارج از ضوابط؛
- افزایش سطح اطلاع رسانی به مردم در خصوص نحوه استفاده از چک پول.

ب - پیشنهادهای بلند مدت

- برنامه‌ریزی در جهت حذف چک پول از سیستم بانکی؛
- استفاده از کارت‌های اعتباری و پرداخت پول الکترونیکی؛
- تجزیه و تحلیل تأثیر چک‌های بانکی؛
- تشکیل بانک اطلاعات متمرکز؛
- آموزش کارکنان بانک‌ها در خصوص نحوه برخورد با انواع چک پول‌های
مجموع.

۲- راهکارهای بخش انتظامی

الف - پیشنهادهای کوتاه مدت

- ایجاد بانک اطلاعاتی در مورد چک پول؛
- تجزیه و تحلیل اطلاعات دقیق جرائم مرتبط با چک پول و اعلام به سیستم بانکی؛
- آموزش کارکنان در جهت مقابله با جرایم مرتبط با چک پول.

ب - پیشنهادهای بلند مدت

- برگزاری جلسات تخصصی در جهت احصای خلاءها و نواقص چک پول؛
- آموزش همگانی در راستای کاهش جرایم مرتبط؛
- افزایش تعامل در مورد چک پول با بانک مرکزی؛
- اعلام مشکلات حقوقی چک پول به قوه قضاییه.

منابع

- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۳). حقوق تجارت. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
- توتونچیان، ایرج (۱۳۷۵). *اقتصاد پول و بانکداری*. تهران: مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر (۱۳۷۴). *کلاهبرداری در حقوق ایران*. تهران: انتشارات شاهد.
- حسن‌زاده، علی و رسول کاظمی (بی‌تا). *ارزیابی آثار استقرار نظام بانکداری الکترونیکی*. چهاردهمین کنفرانس پژوهشکده پولی.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. تهران: انتشارات امیرکبیر، جلد ۴.
- رضوی صدر، ابراهیم (بی‌تا). *بررسی قانون صدور چک در ایران و نارسایی‌های موجود در آن*. پایان نامه مؤسسه مالی بانکداری ایران.
- سلیمان‌پور، محمد (۱۳۴۱). *جعل اسناد در حقوق ایران*. تهران: انتشارات گنج دانش.
- صبوری، نورمحمد (۱۳۷۸). *جرم سرقت در حقوق کیفری ایران و اسلام*. تهران: انتشارات قفوس.
- عرفانی، محمود (بی‌تا). *حقوق تجارت*. تهران: انتشار جهاد دانشگاهی.
- فراهانی، سعید (۱۳۷۸). *سیاست‌های پولی در بانکداری بدون ربا*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- قدیری اصل، باقر (۱۳۷۹). *پول و بانک*. تهران: دانشگاه تهران.
- نبوی رضوی، سید علی اصغر (۱۳۷۶). *قانون صدور چک و مسائل حقوقی آن*. تهران: نشر میزان.
- یوسفی، احمد علی (۱۳۷۵). *ماهیت پول در منظر اقتصاد*. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- یوسفی، احمد علی (۱۳۷۷). *ماهیت پول و راهبردهای فقهی و اقتصادی آن*. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.